

Dorovský, Ivan

Jirečkovy cestopisy jako zdroj poznání dějin Jihoslovanů

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1982, vol. 31, iss. C29, pp. [49]-55

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102514>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVAN DOROVSKÝ

JIREČKOVY CESTOPISY JAKO ZDROJ POZNÁNÍ DĚJIN JIHOSLOVANŮ

Konstantin Jireček (1854 – 1918) byl průkopníkem v mnoha vědních oborech nejen u nás, nýbrž zejména na Balkáně. Čeští, slovenští, slovanští i mnozí neslovanští badatelé se shodují v tom, že svým celistvým dílem patří k zakladatelům balkanistiky. Pro Jirečkovy historické, geografické, etnograficko-folkloristické, literárně historické i jazykovědné práce je příznačná širší nastolených otázek a užití všech tehdy dostupných pramenů. Pokusil se podat mj. první vědecký výklad bulharských a srbských dějin od nejstarších dob do jeho současnosti v takovém pojetí, v takové úplnosti a s takovým přehledem o všech pojednávaných otázkách, jako to neučinil žádný historik před ním.

O Jirečkových pracích k bulharským a srbským dějinám i k historii dalších balkánských národů a o jeho zásluhách pro rozvoj mnoha vědních oborů u balkánských národů existují četné studie našich, bulharských, srbských a některých dalších slavistů. Jirečkovy mnohostranné vědecké dílo rozebírám a hodnotím jinde.¹ V této stati bych chtěl ukázat na to, jaký přínos měly jeho cestopisy pro poznání dějin Jihoslovanů. Tato otázka není dosud podrobněji zpracována.

Vedle značně rozsáhlé slavistické a zejména balkanistické činnosti se K. Jireček věnoval také cestování. Sloužilo mu k poznání nových krajů, jiných lidí, odlišného způsobu života i k získání četných poznatků o navštívené zemi. „Viděl mnohem více světa a mnohem více zažil v něm, než u českých spisovatelů bývá pravidlem“ – napsal o sobě v roce 1904.² Již od mládí vášnivě četl cestopisy. Jako vídeňský gymnazista a pak zejména jako student pražské univerzity hodně cestoval po Čechách.³

Výsledkem první Jirečkovy delší cesty na slovanský jih v roce 1874 byla rozsáhlá cestopisná studie Srbsko, země i lid, která se stala později vzorem

¹ Rukopis mé práce *Konstantin Jireček jako balkanista a slavista* je v tisku.

² R. O.: *Konstantin Jireček. K jeho 50. narozeninám*, Osvěta 34, 1904, 786–796, 677 až 689. Medailón je sice podepsán redakcí Osvěty, ovšem nepochybným autorem byl sám K. Jireček.

³ Tamtéž, 683.

pro obdobné práce,⁴ neboť nepřinášela pouze autorovy subjektivní dojmy, nýbrž podávala četné údaje o obyvatelstvu, způsobu života a politické situaci, které Jireček čerpal z odborných publikací. Nebylo proto divu, že mu studii o Srbsku první poloviny 70. let 19. století „velice pochválil zejména starý Palacký“.⁵

Tak, jak se množily Jirečkovy vědecké práce z oblasti Balkánu, paralelně s tím rostl také autorův zájem o vlastní poznání Balkánského poloostrova. Bystrý a vnímavý Konstantin Jireček proto rád a cílevědomě využíval svých vědeckých cest na slovanský jih k poznání země a lidu, o jejichž dějinách bádál a psal. Jeho dva pobyty v Dubrovniku v letech 1878 a 1879 mu přinesly nejen četné poznatky historické, ale také cestopisné.

Jako stálý a osvědčený spolupracovník Osvěty a Světozoru proto Jireček uveřejnil v roce 1877 nejen své dojmy z návštěvy Upsaly, Stockholmu a překrásných švédských jezer,⁶ ale především seznámil čtenáře uvedených časopisů v několika rozsáhlých cestopisných črtách s dalmatským přímořím a Dubrovnikem.

Časopis Světozor přinášel zejména v letech 1876 – 1879 velké množství textového i obrazového materiálu o průběhu srbsko-turecké a rusko-turecké války, informace o jihoslovanské literatuře a kulturním životě, povídky a básně českých autorů, mezi nimi například Rudolfa Pokorného, Josefa Holečka a dalších, překlady povídek černohorských a srbských spisovatelů, obsírný výklad o Bulharsku, o bulharském povstání v roce 1876, životopisy ruských i srbských generálů a předních kulturních pracovníků atd. Můžeme říci, že česká pokrokově a liberálně orientovaná společnost žila v té době (jako ostatně veškerý slovanský svět) událostmi na Balkáně.

Jirečkovy cestopisy, které vyšly v uvedených letech ve Světozoru a v Osvětě, měly jasný cíl. Byly politicky aktuální a angažované, neboť seznamovaly českou veřejnost se zeměmi, o nichž se tolik hovořilo. Přitom Jirečkovi nešlo o to podat pouze popis krajiny. Spojil se v něm školený historik a geograf s obdivovatelem přírody, s výborným znalcem botaniky a talentovaným spisovatelem. Jirečkova cestopisná vyprávění jsou velmi široce, ale přesně a promyšleně koncipována. Střídají se v nich lyrické nebo lyrizující pasáže s hodnověrnými údaji historickými, geografickými, literárními, jazykovými a obecně kulturními, které vždy aktualizuje nejnovějšími politickými událostmi.

Jako badatel, znalec a obdivovatel dějin a národů Balkánského poloostrova považoval Jireček za svou politickou povinnost podat svědectví o jihoslovanských krajinách, které poznal z autopsie, neboť „pro vědeckého cestovatele velikou zvláštností je i lid sám se svou prostosrdečnou dobrotou, svými zvyky a svým nářečím“.⁷

⁴ K. Jireček, *Srbsko, země i lid*, Osvěta 1875, 321–338, 416–430, 498–505, 586 až 594. Např. zeměpisec a cestovatel Emanuel Fait později napsal podobnou studii, kterou nazval *Makedonie, země i lid*. Viz o něm podrobněji I. Dorovský, *České země a Balkán. Kapitoly z česko-makedonských a makedonsko-českých styků*, Brno 1973, 105–124.

⁵ R. O.: *Konstantin Jireček...*, 684.

⁶ K. Jireček, *K švédským jezerům*, Osvěta 11, 1877, 852–862; *týž*, *Upsala*, Světozor 1877, 426–427, 438, 447–449, 463; *týž*, *Stockholm*, Osvěta 1878, 115–131.

Ve svém cestopisném vyprávění Přímoří⁸ se vrátil k svým poznámkám z první návštěvy Jaderského pobřeží v roce 1874, kterou uskutečnil na zpáteční cestě ze Srbska. „Chci Vám dnes vypravovati, kde a jak jsem se poprvé seznámil s mořem“ – psal hned v úvodu. Jenže souběžně s vyprávěním o Karlovcích seznámil čtenáře také s výročními trhy, do popisu kamenité krajiny vložil výklad o těžkém údělu vesnických obyvatel a zmínil se o třech hlavních charvátských nářečích – kajkavštině, štokavštině a čakavštině. Než začal psát o Rijece a „jejích památkostech“, podal výklad o státoprávních maďarsko-charvátských otázkách, o národnostním složení obyvatelstva, o současném kulturním životě i o české pomoci při výchově vojenských odborníků. „Obyvatelé (asi 14.000) doma jsou Chorvaté, Čakavci, na ulici Italianti, v politice Maďaři, a své děti pilně učí německy. Takovou to neshodu poměrů národopisných s názory politickými zřídka kde naléztí“. To je přece výstižná charakteristika situace, jaká skutečně byla v 70. letech milulého století nejen v Rijece, ale i v řadě jiných jihoslovanských měst. Jireček dovedl rovněž vystihnout pomalu se rozvíjející národně uvědomovací myšlení spjaté s rozvojem osvěty a školství. Měl plnou pravdu, když napsal, že před rokem 1848, kdy neexistovalo v Rijece například gymnázium, „na mnohých místech po národním vědomí nebylo ani stopy, ledaže se několik osvícených jednotlivců hlásilo k národnosti slovanské a že chorvátský Bakar v tuhé trval opozici proti pomaďarštěné Rijece“.⁹ O obyvatelích Bakarů napsal, že jsou „vesměs Chorvaté, a to vlastenečtí Chorvaté, zabývající se hlavně obchodem zámořským“.¹⁰ Svoje výklady o přímořských dalmatských městech a jaderských ostrovech Jireček prokládá jak stručnými exkurzemi do historie, tak také vyprávěním např. o úskocích, „proslavených bojovností svou na moři i na suchu“ a „hrdinech národních písní jihoslovanských“ i o současných poměrech politických.

Pro Jirečka bylo příznačné, že při svých cestách vyhledával a seznamoval se s lidmi osvícenými, s kulturními pracovníky a že se vždy „přidal k lidu“ ve sporech odnárodněné a vlastenecké části a vyzvedával ty pracovníky nebo instituce, které v Charvátsku hrály úlohu „osvědčeného zápasníka národního pokroku a opravdové autonomie“. V Kraljevici (Porto Ré) byl mile překvapen, že v tamní čitaonici (osvětové besedě) byly vyloženy vedle srbských, charvátských a italských novin také noviny české, že vedle obrazů Račkého a Strossmayera visely také podobizny Fr. Palackého a Riegra a že jej uvítal český učitel z Heřmanova Městce Sebald Cihlár, redaktor pokrokového listu Primorac. Redaktoři a vydavatelé časopisu informovali Jirečka o nejnovějších událostech i o tom, že z tohoto kraje pocházejí významní charvátsští představitelé kultury Franjo Rački, Adolf Vebe, Petar Matković, bán Ivan Mažuranić aj.

Přistavu Kraljevici, který o několik let dříve navštívili také Jan Neruda

⁷ *Plavba podle břehů dalmatinských*. Podává dr. Konst. Jireček, Světozor 51, 1878, 630–631, 52, 1878, 646–647.

⁸ V bibliografii B. Cvetkovič, J. Nagi, *Trudovete na profesora dr Konstantin J. Irečeka (1854–1904)*, Sofie 1906, s. 11 je název uveden nesprávně jako *Chorvátské přímoří*.

⁹ Světozor 1878. 7.

¹⁰ Tamtéž, 22.

a Vítězslav Hálek, věnoval Jireček ve svém cestopisu značné místo. V souladu se zaměřením si povšiml sociální skladby a způsobu obživy obyvatelstva, jehož mužská část trávil většinu roku na lodích, které brázdily světová moře. „Doma, jmenovitě v letě, zůstávají jen ženy, které obstarávají všecku práci doma i na poli. A jaká je to práce! Pomyslete si, že vše na suchu není než suchá skála, všude je kamení, ostré, neplodné kamení. Daleko široko nikde není pramenité vody, nýbrž jen cisterny s vodou dešťovou. Tu třeba s velikým namáháním odvalovati balvan po balvanu, kámen po kamenu a skládati je ve zdi, ohrady a terasy; na pracně vydobytém pruhu plodné půdy sází se pak vinná réva (traje)“. Je to stručná a výstižná charakteristika těžkého údělu přímořského obyvatelstva. Kraljevica, podobně jako Bakar, Rijeka nebo Terst, byla od roku 1778 svobodným přístavem a měla podle Jirečka značně rozvinutý obchod. Odváželo se odtud velké množství dříví až do Francie a také „dovoz není nepatrný“ – psal Jireček.

Druhý Jirečkův cestopis *Plavba podél břehů dalmatinských* vyšel ve Světozoru v prosinci 1878. Pojednával v něm o své druhé cestě, kterou podnikl v srpnu 1878 z Vidně přes Terst a odtud po moři do Dubrovníku, jenž se mu stal „obydlím na několik měsíců“. Cestopis má podobné členění výkladu jako všechna jeho předcházející výpravění z cest: jsou v něm informace o nejnovějších politických událostech, o jazyce, způsobu života, historických památkách, o rozvoji národního hnutí a kulturně osvětové činnosti.

Nikoli náhodou se po stručných informacích o cestě po souši Jireček pouští hned do výkladu nejživějších politických událostí, spjatých s okupací Bosny a Hercegoviny Rakousko-Uherskem. „Okupace právě se byla začala a odevšad slyšíte mluvit o Maglaji a Mostaru, o Doboju a Travniku, sám Hadži Loja, vůdce bosenských musulmanů, je hlavním předmětem živých rozprav. Blížkost bojiště prozrazuje se i jiným způsobem. Je tu plno důstojníků (na lodi, na níž plul Jireček – pozn. moje – I.D.) a lékařů, kteří jedou ke svým plukům do Hercegoviny. Mezi nimi se svou snahou domluvit se pomocí češtiny s Jihoslovany brzo prozradili i dva krajané.¹¹ Jireček dále poznamenává, že dokonce při obědě „Nejvíce se mluvilo o okupaci, přičemž se horkokrevní Vlachové, vína ještě ani neokusivše, horlivě rozpalovali pro ni a proti ní“.¹²

Ať vypráví o Istrii, kterou považuje převážně za charvátskou mluvící nářečím čakavským, o Pule, Zadru nebo Splitu, Jireček se stále vrací ve svém cestopisu k pestré společnosti na lodi, na níž „slyšíte hovory vlašské, francouzské, srbsko-chorvatské, německé, české, turecké a albánské“ a kde je také plno vojáků. „Blížkost bojiště ohlašovala se přítomností dvou rezervních důstojníků“, „gemütlich“ Vídeňanů, kteří měli tak málo vědomostí jazykových, že nerozeznali vlaštinu od slovanštiny. Byl tu i zástup istrianských a dalmatinských jednoročních dobrovolníků“.¹³

„Vědeckého cestovatele“ K. Jirečka ovšem zajímala také historie, archeologické památky i písemnictví. Proto se například v Zadru zdržel několik

¹¹ Tamtéž, 23.

¹² Tamtéž, 630.

¹³ Tamtéž, 631.

dnů. Zaujaly jej zde římské a středověké nápisy, charakter města, které tvořilo v té době centrum, v němž bylo místodržitelství, vojenské velitelství, nemocnice, finanční úřady, kasárna, zásobárny a v němž úředním jazykem byla italština. Podobná situace byla také ve Splitu, kdežto na jih od Neretvy začínalo území bývalé Dubrovnické republiky, a proto se tam mluvilo „slovansky“. Zatímco gymnázia v Zadru a Splitu byla italská, v Dubrovniku a v Kotoru „se vyučuje ve všech osmi třídách slovansky“ – psal Jireček. Také tisk byl v severodalmatských městech italský. Pouze v Zadru vycházel dvojjazyčný časopis *Narodni List – Nazionale*, který uveřejňoval vedle článků italských také „slovanské“. Třebaže i „mezi inteligencí dalmatinskou vyskytují se mnozí uvědoměli Slované“ – říká Jireček, neumějí mluvit čistě slovansky a v jejich „hovoru slovanském všude slyšíte divné makaronismy, množství cizích slov“. Proto byl pro Jirečka „první dojem severní Dalmácie takový, jako kdybys jel podél břehů italských, kdesi z Janova do Livorna zřídka zaslechneš nějaké slovo slovanské“.¹⁴

Jireček měl během cesty lodí do Dubrovniku možnost poznat všechny hlavní ostrovy Jaderského moře, u nichž loď zastavovala: Brač, Solta, Hvar, Korčula, Mljet aj. Toužil po tom podívat se na ostrovní život, „neboť každý z těchto ostrovů má své zvláštnosti, své mravy, kroje a své nářečí“ – posteskl si Jireček.

Po výkladech o Hvaru, Splitu a Dubrovniku jako „ohnisku jihoslovanského básnictví v 15. a 16. století“ neopomněl se zmínit také o vesnici Brist, rodišti „slavného pěvce Kačiće (vlastně slul Andrija Kačić-Miošić, † 1783) čili „starce Mjelovana“, jehož epické písně o středověkých panovnicích jihoslovanských a o bojích s Turky se staly obecným majetkem Dalmatinců a zpívají se nyní jako pravé národní písně“. Od Kačiće pak Jireček přešel k palčivým otázkám jeho současnosti. „Náš věk a nová povstání proti Turkům vchovaly podobného básníka z řádu sv. Františka (Kačić byl totiž františkán – poznámka moje – I.D.), Gercegovce Grgo Martič, známý z posledních událostí bosenských pod jménem, ‚Radovan‘ ve svých ‚Osvětnicích‘ (Mstitelích) velkolepým způsobem opěvoval poslední boje z leta 1857 – 1862, a dobyl si podobné slávy mezi katolíky i mezi pravoslavnými, jako Kačić“.¹⁵

Svoje vyprávění Jireček opět příznačně uzavírá nejnovějšími událostmi, totiž připomínkou na ozbrojené srážky mezi Turky a dubrovnickými sedláky, které byly příčinou toho, že když dorazil dne 17. srpna 1878 pozdě večer do Dubrovniku, městská brána byla uzavřena a posádka a veškeré obyvatelstvo uvedeno do pohotovosti. Nakonec však byl Jireček spolu s „celým zástupem opožděných měšťanů, poddůstojníků atd“ vpuštěn do Dubrovniku a „nazejtří počal jsem se seznamovati s tím krásným městem, které se stalo mým obydlím na několik měsíců“.

Hned následujícího roku (1879) věnoval Jireček Dubrovniku dvě cestopisná pojednání. Jedno uveřejnil ve *Světozoru* pod názvem *Epidaur*, druhé v *Osvětě* pod názvem *Dubrovník*.¹⁶ V prvním pojednal o založení města

¹⁴ Tamtéž, 631.

¹⁵ Tamtéž, 647.

¹⁶ *Epidaur*. Podává dr. Konst. Jireček, *Světozor* 13, 1879, 15–18, 39–42, 51–54; *Dubrovník*. Podává dr. Konst. Jireček, *Osvěta* 1879, 9–25.

a o jeho okolí, jak je poznal za svého prvního pobytu v Dubrovníku koncem září 1878, kdy se „okupace Hercegoviny klonila svému konci. Od několika dní poslední zbytky muslimských povstalců byly obleženy na neschůdném hradě Klobuku“. Podrobný popis jednotlivých částí města a jeho okolí je proložen četnými historickými a kulturními údaji (například o básniku Vetraniovi a jeho životě na ostrově sv. Ondřeje). Celé okolí i město autor prochodil pěšky. Horské hřebeny a stezky jej vracejí ve vzpomínkách na nejbližší minulost: „Tudy se leta 1876 chodilo do tábora Ljubibratićova v klášteře Dužském a tudy, jakož i podobnými přechody nad Rijekou, utíkaly rodiny povstalců hercegovských na půdu rakouskou.“¹⁷ Po historické exkurzi o Epidauru, o němž se mluví i v jedné slovenské listině z roku 1253, si Jireček všímá počtu obyvatel, jejich národnostního složení, způsobu obživy a jazyka: „Jsou to vesměs Slované, Dubrovčané a Konavlané sem přistěhovalí. Hlavně se žijí plavectvím a jezdí až do Ameriky. Zvláštní nářečí dubrovnické, vynikající neobyčejnou vybroušeností i lahodností a množstvím zvláštních slov i frází, které se mluví jen ve městě Dubrovníku, v Gruži (přístavě dubrovnickém) a v Cavtatu, zde se mluví nejčistěji. Cavtafané dle úsudku domácích filologů mluví asi tak, jak se mluvilo v Dubrovníku před šedesáti lety. Jinde všude převládá nářečí hercegovské.“¹⁸

V druhém Jirečkově cestopisném příspěvku najdeme některé informace obecně balkánského charakteru, např. o osudech lesních porostů a o Athosu. Jireček popsal rovněž obchodní a řemeslnický život Dubrovníku, lidové kroje, administrativní strukturu města a jeho národnostní pestrost, dubrovnický archiv, v němž pracoval, apod. Také toto své vyprávění o „rajském koutu světa“ Jireček aktualizuje dosti otřesnými informacemi o hercegovských uprchlících, kteří se po čtyřletém vyhnanství znovu vraceli do svých domovů. Mluví o nich jako o „nejlepším a nejkrásnějším lidu“.

Na rozdíl od populárnějšího výkladu o Dubrovníku ve Světozoru, v tomto svém vyprávění Jireček podal mnohem systematictější, odbornější, fundovanější výklad historického vývoje Dubrovníku a jeho obchodních styků s osmanskou říší, o rozkvětu slovanského písemnictví v 15. a 16. století v této „miniaturní aristokratické republice“ i o nejnovějším rozvoji národního uvědomění.

Dojmy a historické údaje, které Jireček takovým mistrným, čtivým a láskyplným způsobem sděloval ve čtyřech cestopisech čtenářům Světozoru a Osvěty, pocházely z jeho prvního pobytu na jihu v roce 1874 a z druhé cesty o čtyři roky později. O prázdninách roku 1879 se Jireček sice znovu vydal do Dubrovníku a pobyl tamž celé dva měsíce, k tomu však, aby o tom podal další svědectví, mu již nezbyl čas.¹⁹ Byly tu nabídky

¹⁷ Světozor 1879, 41–42.

¹⁸ Tamtéž, 54.

¹⁹ V období svých *Dějin národa bulharského* (1876) do odjezdu do Bulharska (1879) se Jireček soustředil především na dějiny Jihoslovanů. V té době vznikl např. habilitační spis *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe* (1877), v němž přinášel četné údaje k historické topografii oblasti podél linie Bělehrad–Niš–Sofie–Plovdiv–Cařihrad. V roce 1878 se pustil do systematického studia materiálů v dubrovnických archívech. Vytěžil cenné údaje, které

vlád Bulharského knížectví a Východní Rumelie, aby vstoupil do jejich služeb.²⁰ To však už začíná nová kapitola Jirečkova vědeckého i osobního života.

ПУТЕВЫЕ ЗАПИСКИ КОНСТАНТИНА ИРЕЧЕКА КАК ИСТОЧНИК ПОЗНАНИЯ ИСТОРИИ ЮЖНЫХ СЛАВЯН

Путевые записки чешского ученого-историка и одного из основателей балканистики К. Иречека (1854—1918) являются составной частью его огромной научной деятельности в области балканистики. Он несколько раз посещал южнославянские культурные центры (Белград, Дубровник и др.), описал их историческое развитие и представил много данных об их современном политическом, культурном и национальном развитии.

Именно эта часть его научной деятельности оставалась, к сожалению, до сих пор незатронута учеными славистами и балканистами. Автор статьи с этой целью проанализировал путевые записки К. Иречека и указал на их вклад в познание истории южных славян.

zpracoval mj. v historicko-geografické studii *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters* (1879).

²⁰ O prázdninách 1879 Jireček odjel znovu do Dalmácie, kde měl v úmyslu zůstat do listopadu. Pracoval nejvíce v dubrovnickém archívu. Navštívil však také Boku Kotorskou, Cetyni a Trebinji. Vzhledem k pozváním, aby nastoupil do bulharských služeb, zkrátil svůj pobyt a 8. října 1879 se vrátil do Prahy.

